

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МЕТАЛУРГІЙНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

Г. О. Король, Р. Б. Сокольська

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК
Частина I. Теорія бухгалтерського обліку

Затверджено на засіданні Вченої ради академії
як навчальний посібник

Дніпропетровськ НМетАУ 2009

УДК 657.6

Король Г.О., Сокольська Р.Б. Бухгалтерський облік. Частина І. Теорія бухгалтерського обліку: Навч. посібник. - Дніпропетровськ: НМетАУ, 2009. - 48 с.

Представлено матеріал з основних тем першої частини дисципліни "Бухгалтерський облік", які передбачені навчальною програмою. Матеріал дисципліни наведений здебільшого в графічній формі, що сприяє найкращому його засвоєнню завдяки залученню в цей процес зорової пам'яті. Використання даної роботи дозволить частково або повністю виключити ведення студентом конспекту під час лекцій, що сприятиме зменшенню витрат часу на аудиторну роботу без зниження якості засвоєння навчального матеріалу.

Призначений для студентів економічних спеціальностей.

Іл. 30. Табл. 4. Бібліогр.: 21 найм.

Відповідальний за випуск В.Д.Зелікман, канд. техн. наук, доц.

Рецензенти: В.Я.Плаксієнко, д-р екон. наук, проф.
(Дніпропетровський державний агроуніверситет)
Г.Г.Куцинська, головний бухгалтер (ТОВ "Енергія")

© Король Г.О., Сокольська Р. Б., 2009

© Національна металургійна академія
України, 2009

ВСТУП

Облік виникає й розвивається у зв'язку з потребою суспільства в необхідній і достатній інформації щодо наявності та руху майна з метою контролю та управління господарськими процесами та їх результатами.

В умовах ринкової економіки зростає потреба менеджерів усіх рівнів управління в якісній інформації, на основі якої будуть прийматись управлінські рішення. Така інформація формується при здійсненні бухгалтерського обліку, що охоплює процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємств, організацій і установ зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

З огляду на це бухгалтерський облік перетворився на міжнародну мову бізнесу і став обов'язковою передумовою успішної діяльності всіх господарюючих суб'єктів.

Бухгалтерський облік як навчальна дисципліна формує у студентів систему знань щодо методології та організації бухгалтерського обліку, використання облікової інформації для складання звітності, економічного аналізу, аудиту та контролю, прийняття управлінських рішень. Дисципліна «Бухгалтерський облік» є базою для вивчення дисциплін «Фінансовий облік», «Управлінський облік» та інших спеціальних курсів.

На сьогодні існує багато літературних джерел, що відображають правила обліку. Джерела інформації, рекомендовані для вивчення дисципліни «Бухгалтерський облік», наведена в списку літератури.

При вивченні дисципліни студент може вибрати найбільш придатні для нього книги, може здійснити додатковий пошук літератури як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

У першій частині дисципліни «Бухгалтерський облік» розглядаються теоретичні питання бухгалтерського обліку, його мета, зміст, основні принципи, предмет та метод.

В написанні навчального посібника приймала участь студентка Терещенко О.Л.

1. ОБЛІК ЯК ФУНКЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ

1.1. Поняття про облік. Мета бухгалтерського обліку

У широкому сенсі поняття «облік» означає спостереження, вимірювання та реєстрацію певних природних або суспільних явищ.

Для людства важливим є облік усіх явищ, що впливають на членів суспільства, але об'єктом особливої уваги є господарська діяльність.

Облік - це процес спостереження, якісної характеристики, кількісної оцінки, реєстрації, зберігання та передачі інформації для прийняття управлінських рішень.

При здійсненні обліку виконуються операції, які наведені на рисунку 1.1.

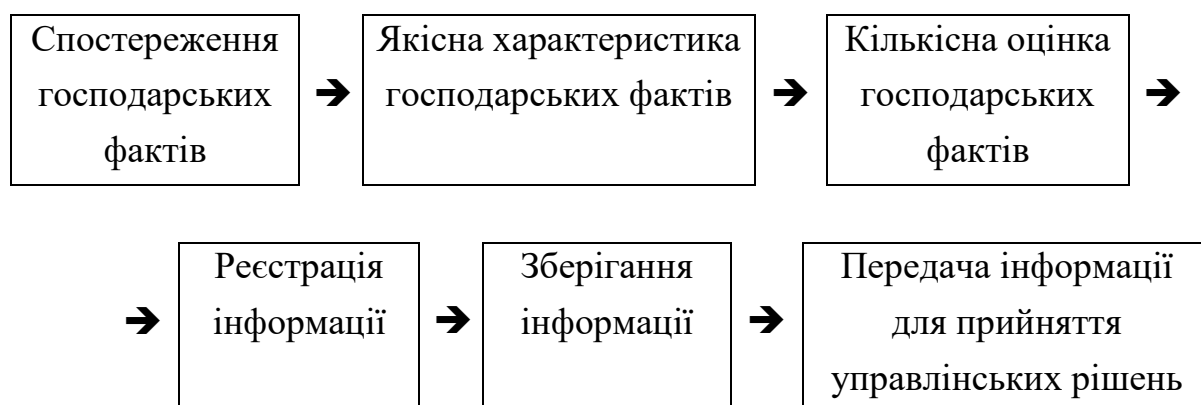

Рис. 1.1. Операції обліку

Метою ведення обліку є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства. Таким чином, система обліку є однією з найважливіших функцій управління підприємством.

Облік є функцією менеджменту другого порядку, або його підфункцією (рисунок 1.2). Для прийняття управлінських рішень використовується інформація про всі елементи суб'єкта та об'єкта управління, а також про стан зовнішнього середовища (рисунок 1.3).

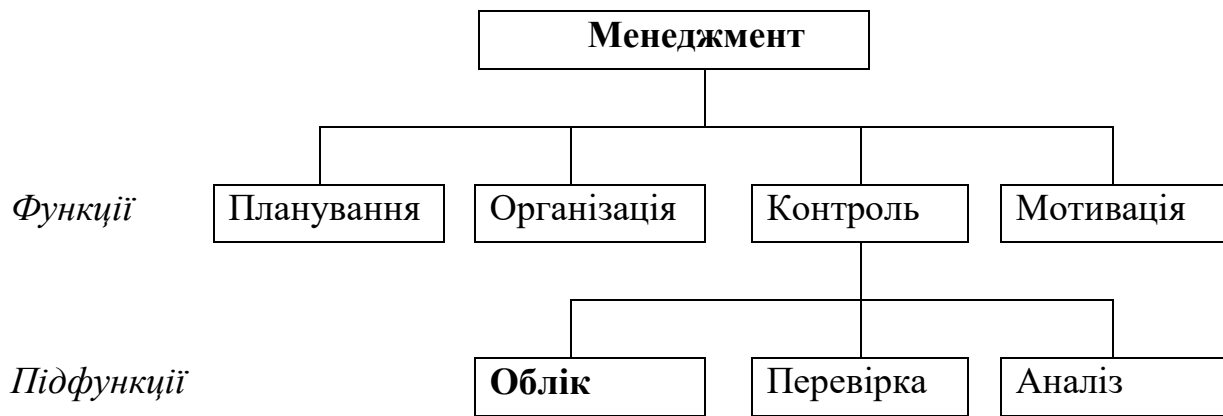

Рис. 1.2. Облік – підфункція менеджменту

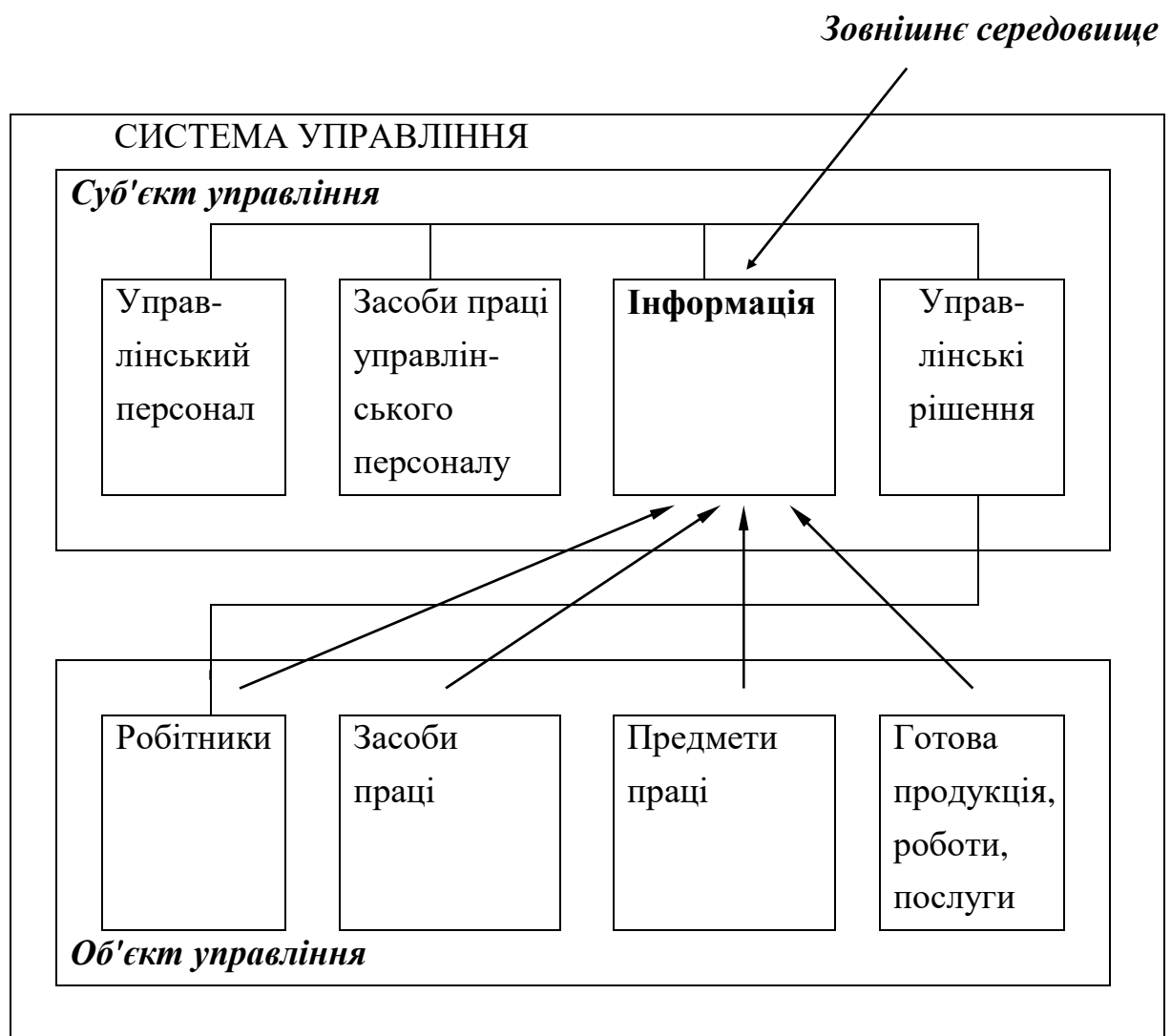

Рис. 1.3. Інформаційні потоки для прийняття управлінських рішень

1.2. Історія розвитку обліку

Багато століть бухгалтери практично не цікавились історією свого фаху. Тільки на початку ХХ ст. зародився науковий інтерес до вивчення історії бухгалтерського обліку.

Відомо, що історія бухгалтерського обліку своїм корінням сягає далеко в минуле. У своєму розвитку бухгалтерський облік пройшов певну еволюцію, зумовлену ускладненням господарської діяльності людей, виникненням потреби обліку знарядь мисливства, здобичі та розподілу її між членами роду. Облік у своєму розвитку пройшов певні етапи від виду діяльності (рахівництво) до науки (рахунковідання). Основні аспекти обліку у Древньому Сході наведено на рисунку 1.4.

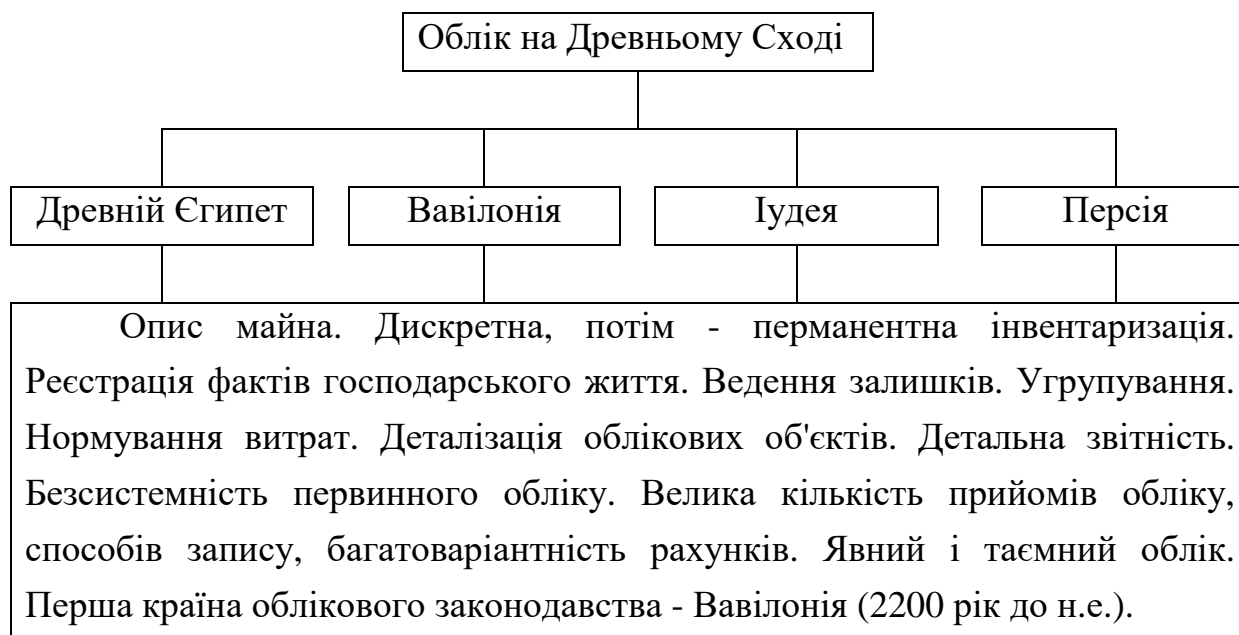

Рис. 1.4. Облік на Древньому Сході

У Стародавньому Єгипті писарі з метою контролю достовірності одержання даних вели на звітках папірусу облік рухомого і нерухомого майна та видачі срібла, хліба. Щодня складалися відомості про рух цінностей у коморах, відображалися норми витрачання матеріалів тощо.

Факти господарської діяльності у Двуріччі (Вавилонія) оформлялися виправдувальними документами (глиняні цеглинки-таблички), які були підставою для обліку не тільки майна, а й виконаних робіт, розрахунків за них.

В Іудеї облік набуває спеціальних контрольних функцій. Так, на Песах жерці Єрусалимського храму не починали відправу доти, доки головний писар Іудеї не підіб'є підсумки на всіх рахунках і не складе звіт, а контролююча особа не підтвердить його достовірність.

У Персії оплата виконаних робіт здійснювалася частково грішми, частково в натуральному вигляді. Працівник одержував вимогу-наряд у конторі й подавав його казначею, який записував документ у платіжну відомість і робив позначку про видачу грошей. За вимогою-нарядом видавали також продукти. Облік вели писарі, а достовірність записів перевіряли незалежні контролери.

Основні аспекти ведення обліку в античному світі наведені на рисунку 1.5.

В V ст. до н. е. у Древній Греції з'явилися банки. Основним досягненням у банківській бухгалтерії був облік безготівкових розрахунків. Поточний облік безготівкових розрахунків включав в себе запис вкладника, суми владу, третіх осіб (отримувача, поручителя). У Древній Греції не було юридичного регулювання розрахунків та облікової практики. Відомо, що Зенон (керівник іменієм Аполлонуша) у 256 р. до н.е. реформував систему обліку, яка склалася в приватних маєтках.

Зенон суворо спеціалізував облік в залежності від галузей господарства. Окремо виділявся складський облік. Кожен факт господарського життя повинен бути оформлений та підтверджений документом. Регламентувався документообіг, форми документів, правила їх заповнення та зберігання в архіві. Облік вівся за принципом систематичних записів – на рахунках, а в них – в хронологічному порядку. Звітність передбачала відомості про стан запасів, про доходи та витрати господарства. Звітні форми поділялись на місячні, річні та трирічні. Звітність перед державою була обов'язковою та служила для цілей фіска (оподаткування).

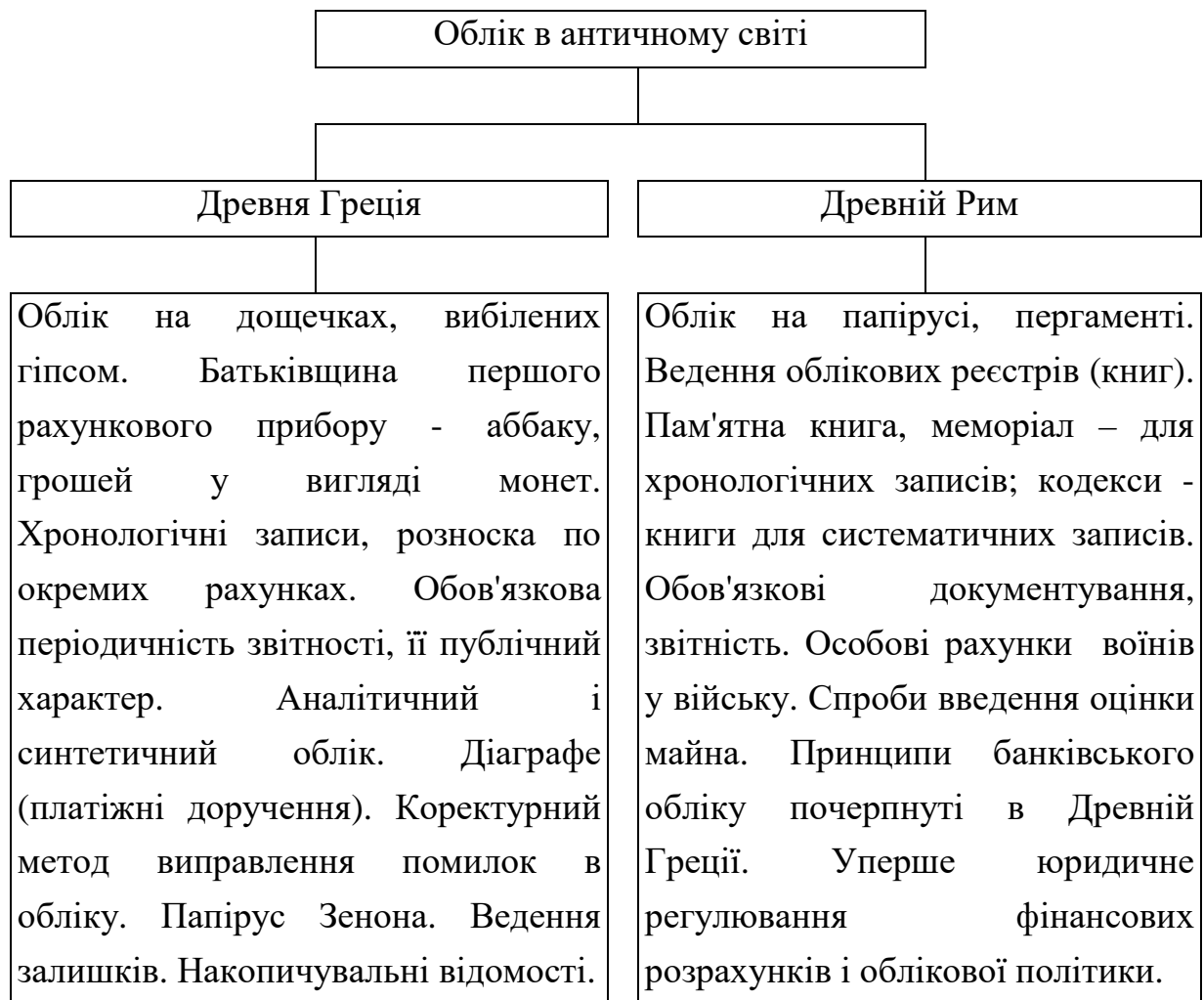

Рис. 1.5. Облік в античному світі

Цілі обліку в Древньому Римі були, головним чином, контрольними. Він мав би викривати збитки, які виникли з причини невміння або шахрайства хазяйських слуг. Для державного обліку був характерний розвинутий бюрократизм. В системі облікових реєстрів древньоримської бухгалтерії, де головними книгами були Адверсарія (в подальшому названа Меморіал) та два Кдекса, вперше розглядаються складні та протиречиві проблеми оцінки.

Наступна еволюція банківської бухгалтерії в Древньому Римі надала їй більш закінченого вигляду, причому міцним стимулом розвитку послужило юридичне регулювання фінансових розрахунків та облікової практики.

Подальшого розвитку облік набув у середньовіччі (рисунок 1.6).

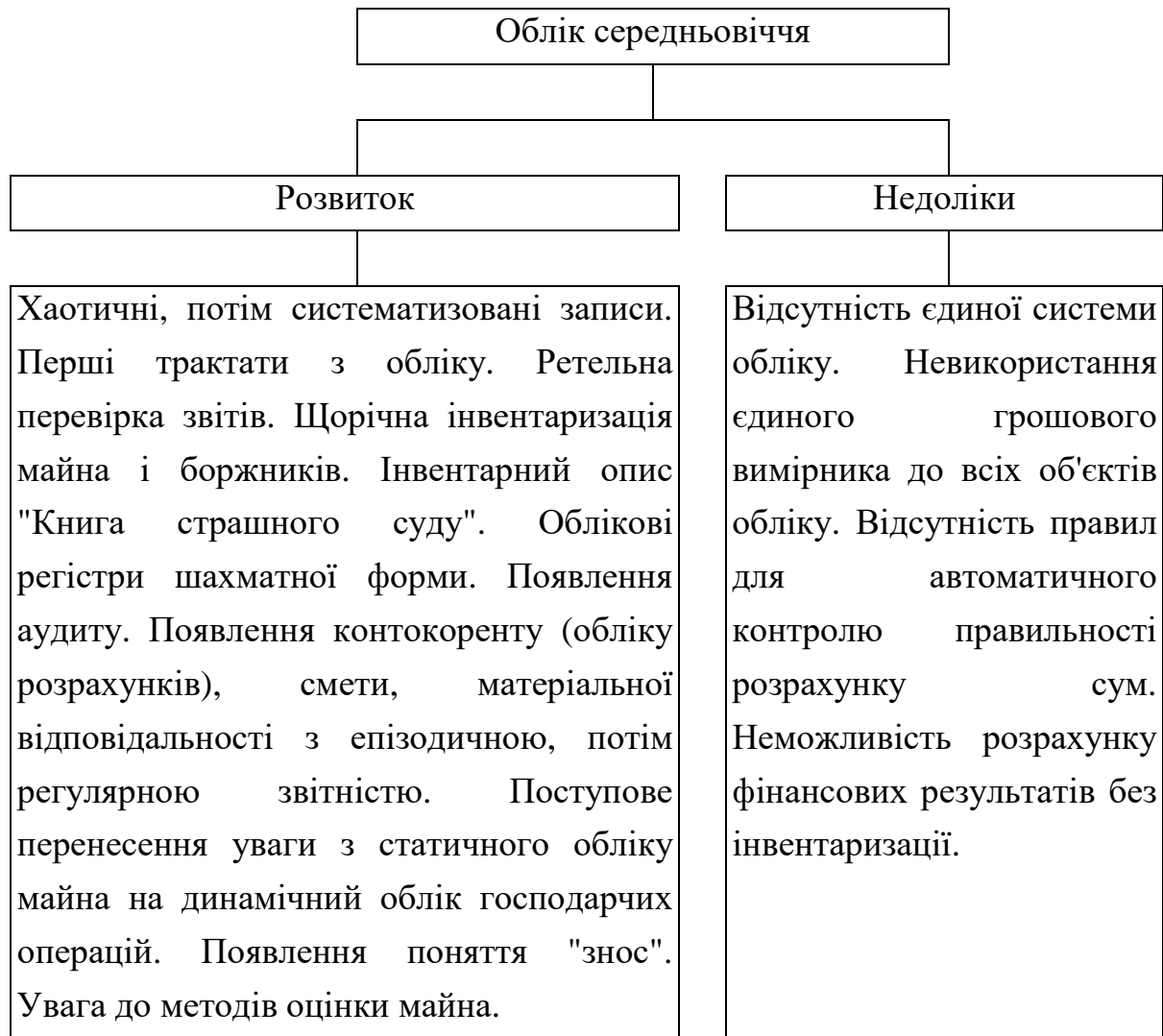

Рис. 1.6. Облік у середньовіччі

Облік як наука з'явився разом з книгами про нього. Найбільш відомі італійські імена піонерів обліку – Бенедетто Котрульї та Лука Пачолі.

Бенедетто Котрульї – автор книги «Про торгівлю та досконалого купця» – першої книги, яка містила невеликий розділ про подвійну бухгалтерію.

Праця Луки Пачолі – книга «Сума арифметики, геометрії, вчення про пропорції і відношення» (1494 р.), головним чином, присвячена математиці та водночас містила цілий розділ про подвійну бухгалтерію під назвою «Про рахунки і записи». Це була перша публікація на облікову тему. На рисунку 1.7 наведені головні положення трудів Бенедетто Котрульї та Луки Пачолі.

Головні положення трудів піонерів науки про облік

Ціль	Оперативне виявлення розміру боргів і вимог, а також для найкращого ведення своїх справ.
Предмет	Торгівля (1494р.), суднобудівництво (1558р.), монастирське господарство та банки (1566р.), промисловість (1610р.), сільське господарство (1655р.).
Інвентаризація	Регістри - вільні листи, потім книги. Складання інвентарю – до єдиного часу. Відсутність єдиного вимірювача.
Оцінка	Частіше в натуральному вимірювач. Оцінка за поточними ринковими цінами, за ціною придбання, за продажними максимальними ринковими цінами, за собівартістю.
Класифікація рахунків	Живі (розрахунки з фізичними і юридичними особами) і мертві(рахунки матеріальних і грошових цінностей). Власні (капітал, прибутки, результати), майнові і кореспондентів (дебіторів і кредиторів).
Подвійний запис	Версії виникнення: два види записів (хронологічний і систематичний); два рівні реєстрації (аналітичний і синтетичний); дві групи рахунків (матеріальні і особові); дві частини кожного рахунка (дебет і кредит); дві особи приймають участь в кожному факті господарського життя (одна віддає, друга одержує) та інші.

Рис. 1.7. Головні положення трудів піонерів обліку

Книга Луки Пачолі розкриває зміст бухгалтерських записів, а їх пояснення є доцільними та актуальними і для наших днів, хоча й були викладені більше 500 років тому.

На рисунку 1.8 наведені імена найважливіших вчених, які створили і розвивали науку про облік.

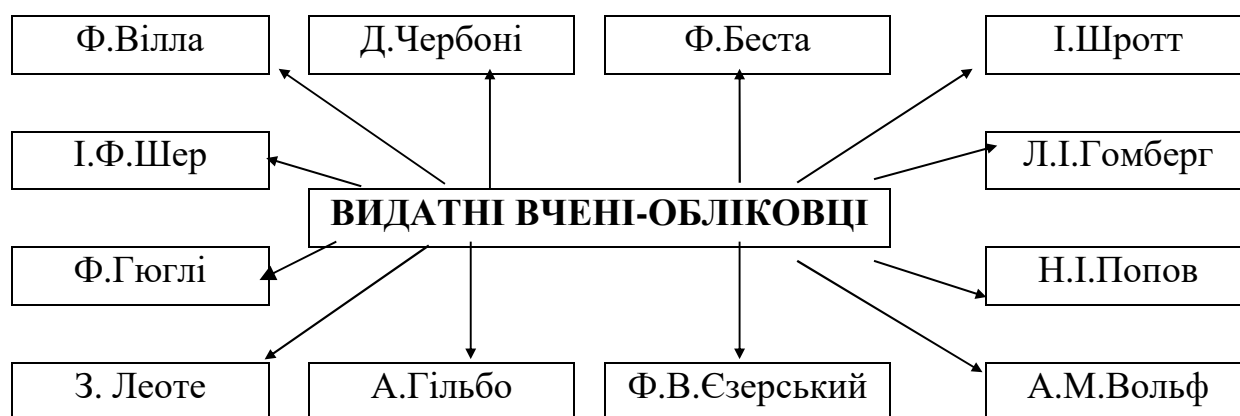

Рис. 1.8. Найбільш видатні вчені з обліку

Ідея майбутньої української бухгалтерії розвивалась під впливом візантійської наукової думки в монастирях, де проводилась велика і досить різноманітна господарська робота. Застосовувався такий обліковий принцип: за кожен майновий об'єкт відповідає певна особа або група осіб.

З монастирських записів, що дійшли до наших днів, відомо, що в умовах господарювання у монастирях, а також виконання церковних обрядів зароджується калькуляція. Вартість церковного обряду визначалася сумою витрат на утримання монастиря і монастирської братії.

Провідними вченими-бухгалтерами України були: М.Х. Жебрак, А.Д. Лозінський, А.Ж. Маргуліс, В.Б. Івашкевич та ін.

В XX і XXI століттях розвиваються економічні аспекти обліку. Бухгалтерія зблизилася зі статистикою, в обліку використовуються математичні методи й обчислювальна техніка, розвивається облікове законодавство. Створені міжнародні бухгалтерські організації.

На сьогодні основними перспективами розвитку обліку у всесвітньому масштабі є:

- розробка єдиної міжнародної термінології;
- розробка єдиної міжнародної методології;
- забезпечення незалежності бухгалтера від адміністрації;
- тенденція до стохастичного підходу при розрахунку облікових даних;
- автоматизація обліку;
- зростання престижу бухгалтерської професії.

1.3. Принципи та функції бухгалтерського обліку

Основоположні принципи бухгалтерського обліку є однаковими для господарюючих суб'єктів всіх видів економічної діяльності й забезпечують єдині підходи щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Принципи бухгалтерського обліку – це основні засади, на яких здійснюються його функції в мікроекономічному середовищі, тобто для суб'єктів господарської діяльності.

Вони формуються залежно від національних особливостей і суспільно-економічного розвитку країни, форм власності, капіталу, способів господарювання.

Відповідно до закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 996-XIV зі змінами та доповненнями бухгалтерський облік та фінансова звітність ґрунтуються на таких основних принципах:

- *обачність* - застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;

- *повне висвітлення* - фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

- *автономність* - кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;

- *послідовність* - постійне (з року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики (зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності);

- *безперервність* - оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється, виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі;

- *нарахування та відповідність доходів і витрат* - для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів.

Бухгалтерський облік у загальному циклі управління підприємством виконує такі функції: інформаційну, контрольну, оціночну, аналітичну.

Інформаційна функція бухгалтерського обліку полягає в забезпеченні інформацією про фінансовий стан і діяльність підприємства для потреб внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Контрольна функція бухгалтерського обліку полягає в необхідності здійснення методами бухгалтерського обліку контролю збереження та ефективного використання ресурсів, виконання планових завдань, дотримання чинного законодавства та умов угод і контрактів.

Оціночна функція бухгалтерського обліку полягає у вимірі та оцінці ресурсів, визначенні вартості й собівартості виробленої продукції, розрахунку результату діяльності підприємства, його рентабельності. Оцінка є результатом вимірювання та ідентифікації об'єктів обліку.

Аналітична функція бухгалтерського обліку полягає в здійсненні на основі первинних та зведених даних економічного аналізу наявності, стану і руху ресурсів та результатів діяльності підприємства із широким застосуванням економіко-статистичних методів і моделювання.

1.4. Види обліку

У національній практиці історично склалися три види обліку, які розрізняються, головним чином, просторовими границями і мають єдину інформаційну базу (рисунок 1.9).

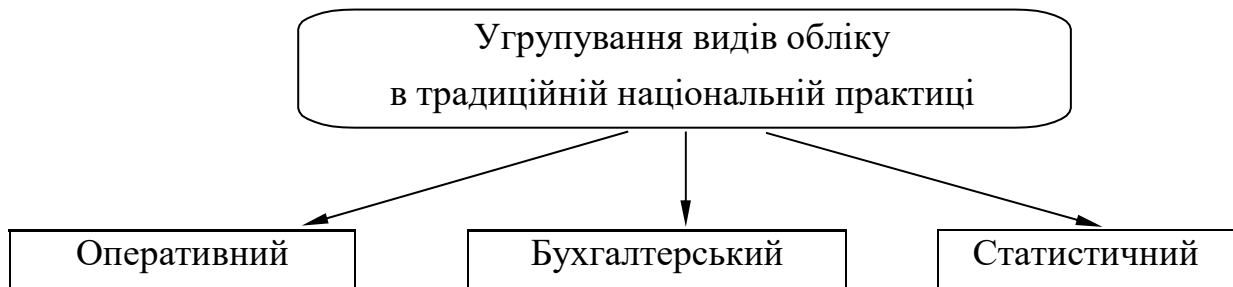

Рис. 1.9. Традиційні види обліку

Оперативний облік - це спосіб спостереження і контролю за окремими операціями та процесами з метою управління ними.

Статистичний облік вивчає і контролює масові суспільно-економічні та окремі типові явища і процеси. При цьому кількісні аспекти статистика досліджує в нерозривному зв'язку з якісним змістом у конкретних умовах місця і часу.

Бухгалтерський облік відповідно до закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 996-XIV зі змінами та доповненнями – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про господарську діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

До *внутрішніх користувачів* належать: управлінський персонал, робітники і службовці.

До *зовнішніх користувачів* належать ті, які мають прямий фінансовий інтерес, не мають прямого фінансового інтересу і без фінансового інтересу до діяльності підприємства.

До тих, які мають прямий фінансовий інтерес, належать власники підприємств, ділові партнери підприємства на ринку (дійсні та потенційні)

інвестори, постачальники, замовники, покупці, клієнти, банківські й небанківські кредитні установи, майбутні акціонери.

До тих, які не мають прямого фінансового інтересу, належать органи державного і міжнародного регулювання та контролю (органи податкової служби, органи державної статистики, органи державних і міжнародних цільових фондів, органи державних і міжнародних комісій і комітетів), учасники фондового і товарних ринків (брокери, дилери, депозитарії, кліринги).

До користувачів без фінансового інтересу належать аудиторські фірми, фінансові аналітики та радники, судові та арбітражні органи, громадські організації, профспілки.

У країнах з ринковою економікою, а тепер і в Україні згідно з національними стандартами бухгалтерського обліку види обліку угруповуються за ознаками «конфіденційність» та «користувачі інформації» (рисунок 1.10).

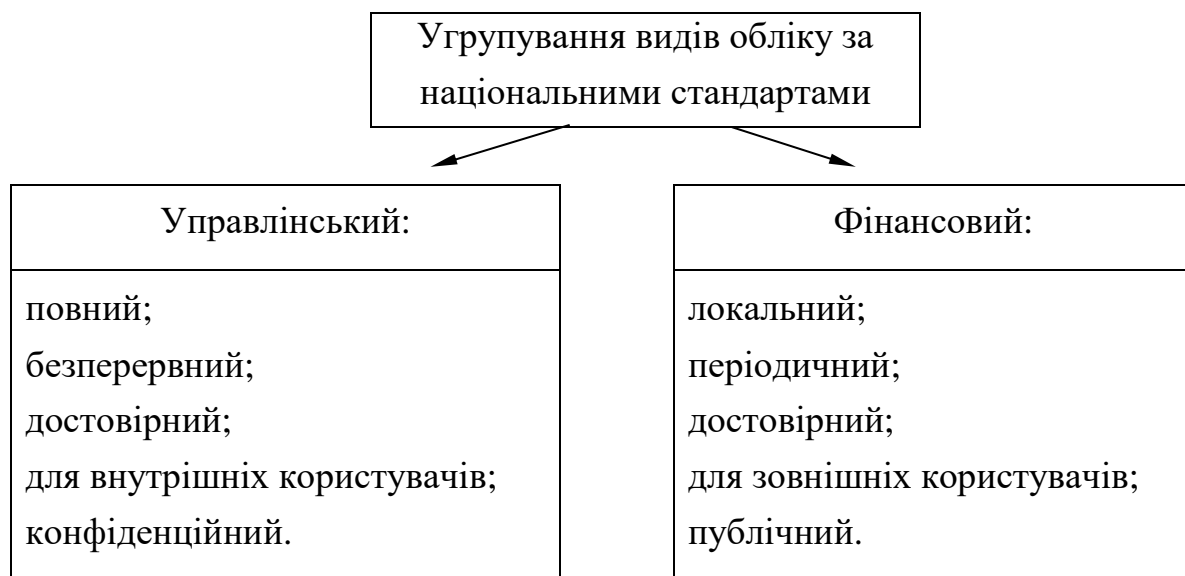

Рис. 1.10. Види обліку в країнах з ринковою економікою

Управлінський облік - процес підготовки інформації, необхідної керівництву для потреб внутрішнього менеджменту поточної виробничої діяльності підприємства. Здійснюється для формування показників всередині підприємства за центрами відповідальності.

Фінансовий облік - комплексний системний облік майна, господарської діяльності підприємства через суцільне, повне й безперервне відображення господарських процесів за звітний період. Здійснюється для формування вартісних показників діяльності підприємства і виявлення зовнішніх зв'язків із постачальниками, покупцями, банками, інвесторами, акціонерами.

1.5. Вимірювачі, які використовуються в обліку

В обліку, як і в плануванні, аналізі та інших функціях менеджменту, використовується три групи вимірювачів (рисунок 1.11).

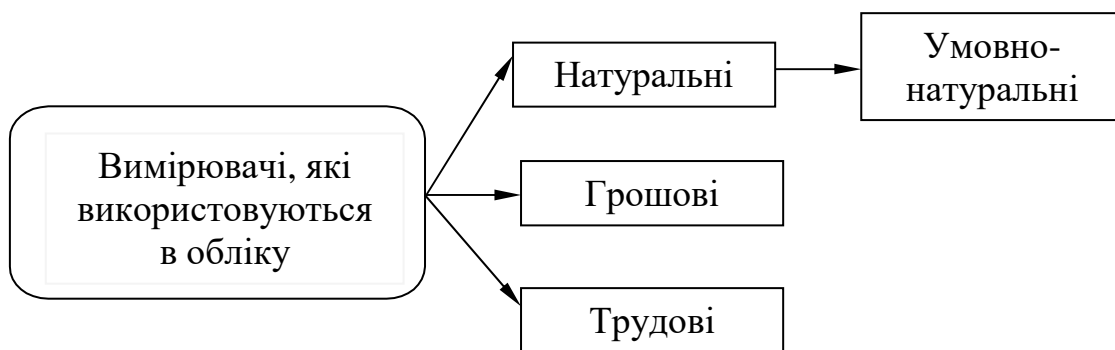

Рис. 1.11. Вимірювачі, які використовуються в обліку

Натуральні вимірювачі застосовують для отримання інформації про господарські засоби та процеси в їх натуральному вираженні (через масу, об'єм, площу, потужність). Вони мають свої переваги і недоліки. Без натуральних вимірювачів не можна скласти виробничий план з номенклатури виробів, проаналізувати використання матеріальних ресурсів, балансів. Проте натуральні вимірювачі можна застосовувати лише для обліку однорідних об'єктів, їх не можна узагальнювати, використовуючи різні одиниці виміру.

Трудові вимірювачі використовують для визначення витраченої праці в одиницях робочого часу – днях, годинах, хвилинах. За їх допомогою у поєднанні з натуральними встановлюють і контролюють норми виробітку, визначають продуктивність праці, обчислюють фонд робочого часу та оплати праці.

Грошові вимірювачі є універсальними, їх застосовують для узагальнення всіх господарських операцій підприємства, які вимірюють різноманітними натуральними вимірювачами. Цей вимірювач використовують при плануванні та обліку процесів виробництва й обігу, для визначення результатів і рентабельності діяльності, здійснення розрахунків між підприємствами, організаціями, установами.

Застосування в обліку всіх трьох вимірювачів у взаємозв'язку забезпечує повне і різнобічне відображення об'єктів, що обліковуються, отримання узагальненої інформації щодо діяльності як окремого підприємства, галузі, так і економіки країни в цілому.

1.6. Предмет і метод бухгалтерського обліку

Бухгалтерський облік, як і будь-яка інша економічна наука, має свої предмет, об'єкти, суб'єкти і метод (методологію).

Об'єкт – це те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника, а предмет – власне те, що вивчається і досліджується.

Предмет бухгалтерського обліку в широкому розумінні – все те, що пов'язане з отриманням необхідної інформації про суб'єкт господарювання, його господарську діяльність та ресурси. Предметом бухгалтерського обліку є господарські засоби за їх складом і розміщенням, джерела утворення та їх цільове призначення, господарські процеси, що відображаються в результаті виробництва продукції, витрати і результати господарської діяльності підприємства.

Під об'єктом обліку розуміють конкретний засіб (майно), джерело його утворення та його рух в процесі відтворення. Об'єктом обліку є також факти, дії та події господарської діяльності, які характеризують стан та використання ресурсів, процеси придбання засобів виробництва продукції та її збуту, розрахункові відносини підприємства з юридичними та фізичними особами, фінансовий стан та результати діяльності підприємства.

Предмет бухгалтерського обліку складається з декількох груп об'єктів (рисунок 1.12).

Рис. 1.12. Предмет бухгалтерського обліку

Відповідно до П(С)БО:

- *активи* – це ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигід у мабутньому;

- *зобов'язання* – це заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди;

- *власний капітал* – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань.

Варто зазначити, що предмет і об'єкти обліку обмежуються рамками суб'єкта господарювання. Суб'єкт бухгалтерського обліку – це суб'єкт господарювання в особі підприємства, організації, установи, особи тощо. Суб'єкт господарювання, як правило, наділений засобами, майном, здійснює господарську діяльність, спрямовану на отримання фінансового результату, і зобов'язаний відповідно до чинного законодавства вести бухгалтерський облік і складати звітність.

Вивчення того, як здійснюється бухгалтерський облік як процес послідовного отримання і використання інформації на підприємстві для потреб управління, розкриває зміст бухгалтерського обліку, його предмет, а вивчення питань ведення обліку, способів і прийомів його здійснення розкриває його метод.

Методологія бухгалтерського обліку включає сукупність як загальнонаукових, так і спеціальних, притаманних лише цій науці методів, що застосовуються для здійснення процедури обліку і розкриваються в окремих методиках. Регулювання питань методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності здійснюється Міністерством фінансів України, яке затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку (П(С)БО), інші нормативно-правові акти щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Метод бухгалтерського обліку (від гр. methodos - дослідження) – це сукупність засобів, які забезпечують одержання, обробку і видачу облікової інформації з метою її використання в управлінні.

Чотири пари найважливіших спеціальних методів, які є елементами загального методу бухгалтерського обліку, показано на рисунку 1.13

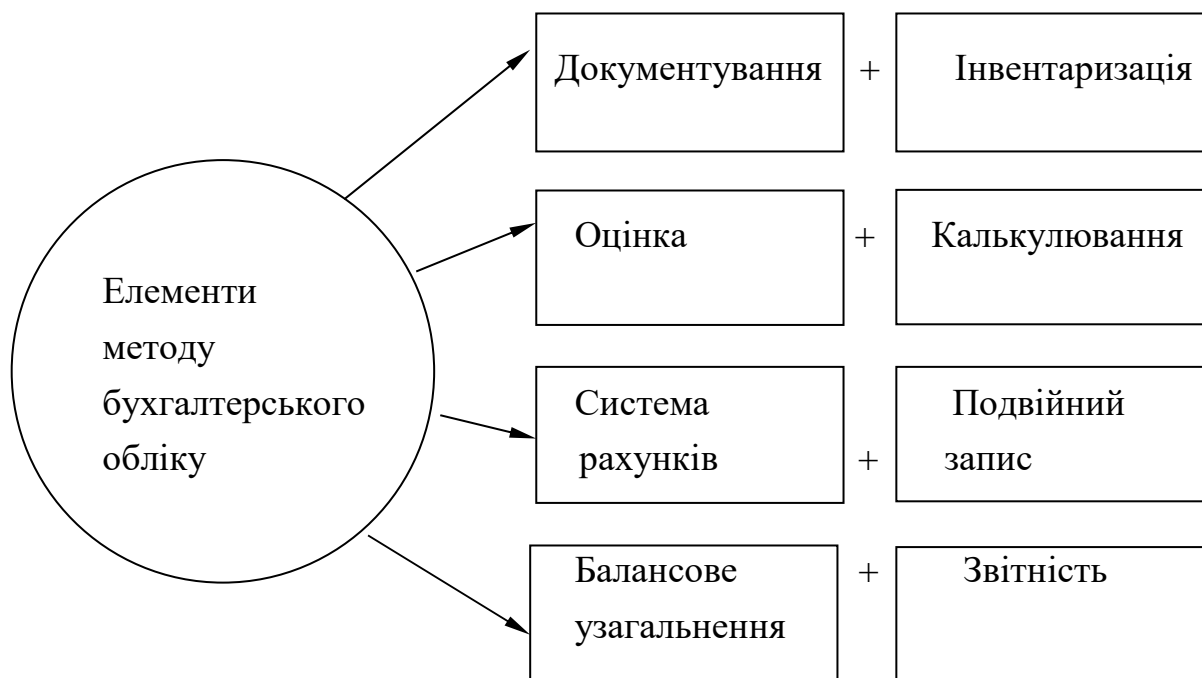

Рис. 1.13. Чотири пари елементів методу бухгалтерського обліку

2. БАЛАНСОВЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ

2.1. Поняття та структура бухгалтерського балансу

Оперативне управління господарюючим суб'єктом вимагає достовірних і точних даних про стан і наявність господарських засобів, їх склад і розміщення, а також про джерела їх формування і цільове призначення. Таку інформацію, узагальнену і згруповану певним чином, отримують за допомогою балансового узагальнення.

Балансове узагальнення – це елемент методу бухгалтерського обліку, за допомогою якого одержують інформацію про активи, капітал і зобов'язання підприємства:

- по кожному з їх видів;
- тільки в грошовому вимірнику;
- на певну дату.

Слово "баланс" (лат. *bis* – двічі, *lans* – чаша терезів) означає дві чаші, як символ рівноваги. Загальне і широке його використання розпочинається з XIV ст. в Західній Європі, зокрема, в Італії та Німеччині.

Зміст і форма балансу, а також загальні вимоги до розкриття його статей регламентуються П(С)БО 2 "Баланс", затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 № 37. Бухгалтерський баланс складається за формою, встановленою Міністерством фінансів України.

За формою баланс – це таблиця, ліва частина якої відображає склад і розміщення господарських засобів та називається активом, а права частина якої відображає джерела формування господарських засобів та називається пасивом.

У бухгалтерському балансі всі господарські засоби підприємства та джерела їх формування об'єднані в економічно однорідні групи, які називають статтями балансу. Статті балансу мають загальну назву, окремий код, їх записують окремими сумами.

Статті бухгалтерського балансу поділяють на активні (ті, що розміщені в активі балансу) і пасивні (ті, що розміщені у пасиві балансу).

Крім того, виділяють контрактивні статті (статті, що знаходяться у активі балансу з від'ємною сумою) та контрпасивні статті (статті, що знаходяться у пасиві балансу з від'ємною сумою).

В залежності від розташування контрактивних і контрпасивних статей баланс буває двох видів: *баланс-нетто* та *баланс-брутто*.

Баланс-нетто – формується, якщо контрактивні та контрпасивні статті розташовані у відповідних розділах балансу.

Баланс-брутто – формується, якщо контрактивні та контрпасивні статті переносяться в іншу частину балансу с протилежним знаком.

Слід зауважити, що в Україні у даний час використовується баланс-нетто.

Статті активу завжди характеризують господарські засоби: основні засоби, запаси, кошти, розрахунки з дебіторами та ін.

Статті пасиву завжди характеризують джерела власних і залучених коштів: статутний капітал, прибуток, кредити банку, розрахунки з постачальниками тощо.

Загальні підсумки активу і пасиву балансу (валюта балансу) дорівнюють одне одному. Це обов'язкова умова правильності його складання. У цьому виявляється балансове рівняння:

$$\sum A = \sum I .$$

Відсутність рівності підсумків активу і пасиву балансу свідчить про наявність помилок, допущених при його складанні.

Змістовна частина бухгалтерського балансу визначається його будовою та структурою. На рисунках 2.1 і 2.2 наведені структури відповідно активу і пасиву балансу.

Актив балансу складається з трьох, а пасив – з п'яти розділів, у яких згруповано економічно однорідні засоби і джерела так, щоб з найбільшою ясністю простежувався взаємозв'язок між складом господарських засобів в активі та джерелами їх формування в пасиві балансу. Це істотно підвищує пізнавальні якості балансу, полегшує контроль та забезпечує аналіз фінансового стану підприємства.

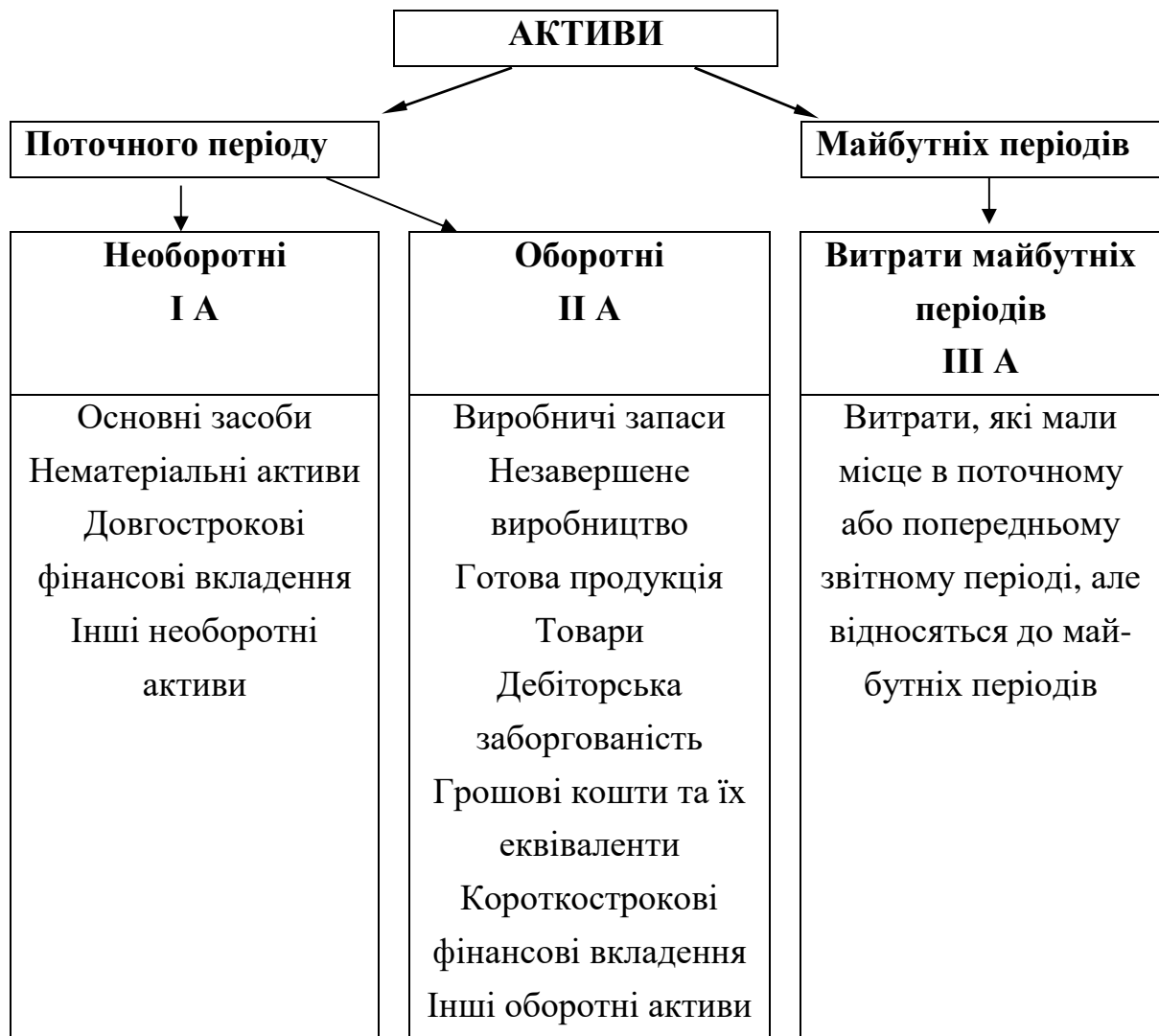

Рис. 2.1. Структура активу балансу

Активи підприємства в бухгалтерському обліку поділяють на оборотні, необоротні та витрати майбутніх періодів. До оборотних активів належать грошові кошти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом 12 місяців з дати балансу або операційного циклу, якщо він більше року. До складу оборотних активів входять: виробничі запаси, незавершене виробництво, готова продукція, товари, векселі одержані, дебітори, грошові кошти і їх еквіваленти.

Усі інші активи вважаються необоротними. Отже, необоротними є активи, що тривалий час (більше 12 місяців або операційного циклу) утримуються підприємством з певною метою.

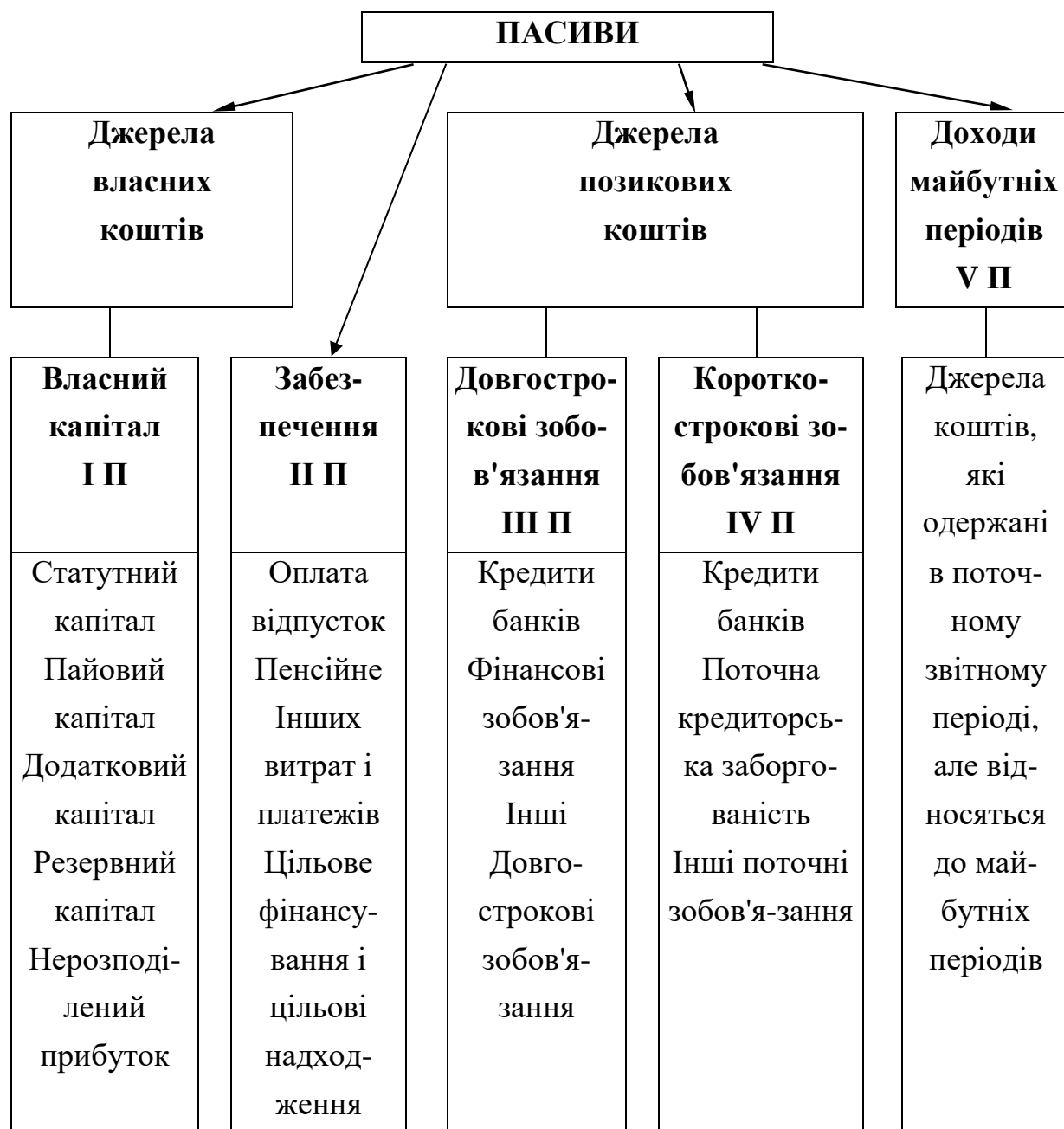

Рис. 2.2. Структура пасиву балансу

До складу необоротних активів входять нематеріальні активи, основні засоби за первісною та залишковою вартістю (остання включається до валюти балансу), довгострокові фінансові інвестиції, довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи.

Витрати майбутніх періодів – це витрати, що мали місце протягом поточного або попередніх звітних періодів, але належать до наступних періодів. До витрат майбутніх періодів відносять, зокрема, витрати у

вигляді оплачених авансів за отримані в оренду основні засоби та інші необоротні активи (авансові орендні платежі), передплати на газети, журнали, періодичні та довідкові видання, абонентної плати за користування засобами зв'язку тощо.

Пасиви підприємства поділяються на власний капітал, забезпечення майбутніх витрат і платежів, довгострокові та поточні зобов'язання а також доходи майбутніх періодів.

Власний капітал в залежності від джерел формування поділяється на вкладений капітал (статутний капітал, пайовий капітал, додатковий вкладений капітал) та накопичений капітал (додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток). Власний капітал є важливим джерелом активів підприємства.

Забезпечення наступних витрат і платежів створюються для відшкодування майбутніх витрат на виплату відпусток, гарантійних зобов'язань, додаткове пенсійне забезпечення та ін.

Джерела позикових коштів залежно від строку погашення поділяються на довгострокові та поточні.

Довгострокові зобов'язання – це зобов'язання за кредитами банків, за довгостроковими облігаціями підприємства з нарахуванням відсотків, які будуть погашені в строк більше одного року.

Поточні зобов'язання – це зобов'язання за одержаними кредитами банку, виданими підприємством векселями, кредиторською заборгованістю за товари, роботи і послуги, поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом, зі страхування, оплати праці тощо, які будуть погашені протягом 12 місяців, починаючи з дати балансу.

Доходи майбутніх періодів – це доходи, отримані протягом поточного або попередніх звітних періодів, які належать до наступних звітних періодів. До доходів майбутніх періодів відносять, зокрема, доходи у вигляді одержаних авансових платежів за здані в оренду основні засоби та інші необоротні активи (авансові орендні платежі), передплати на газети, журнали, періодичні та довідкові видання, виручки за вантажні перевезення, абонентної плати за користування засобами зв'язку тощо.

Розглянута структура бухгалтерського балансу дає можливість ознайомитись з діяльністю підприємством, дати характеристику стану господарських засобів і джерел їх формування на звітну дату в грошовому вимірнику. Тому не випадково баланс є першою формою звіту про фінансовий стан підприємства.

Бухгалтерський баланс призначається не тільки для відображення стану господарських засобів та джерел їх формування на певну дату, але й для одержання інформації, необхідної для управління діяльністю підприємства, а також для задоволення потреб зовнішніх користувачів – статистичних, податкових, фінансових органів, банків, інвесторів та ін.

На рисунку 2.3 показані основні відомості, які можна одержати завдяки даним, що наведені в балансі.

Рис. 2.3. Відомості, які одержують з балансу

За даними бухгалтерського балансу можна отримати важливі фінансово-аналітичні характеристики підприємства, а саме:

- а) оцінку ліквідності підприємства;
- б) оцінку фінансової залежності від зовнішніх джерел фінансування та ефективності використання активів підприємства.

Оцінка ліквідності активів підприємства (спроможність підприємства своєчасно розрахуватися по своїм фінансовим зобов'язанням залежно від стану ліквідності його активів) в загальних рисах здійснюється шляхом розрахунку показників, де в чисельнику наводять дані активів за ступенем їх ліквідності (кошти та їх еквіваленти, оборотні активи, необоротні активи), а у знаменнику – дані про поточні зобов'язання підприємства.

Оцінка фінансової стійкості (залежності) підприємства здійснюється шляхом зіставлення основних розділів пасиву балансу: власного капіталу і залучених коштів (довгострокових і поточних), тобто знаходження співвідношення між джерелами власних і залучених коштів.

Таким чином, бухгалтерський баланс є не тільки важливим методом узагальнення даних про господарські засоби підприємства і джерела їх формування, а й джерелом економічної інформації про кількісні та якісні параметри господарської діяльності підприємства, необхідні для оцінки, економічного аналізу і прийняття управлінських рішень.

2.2. Вплив господарських операцій на баланс

Бухгалтерський баланс відображає в грошовому вимірнику стан засобів підприємства та джерел їх формування на певну дату. Проте в процесі господарської діяльності відбуваються безперервний рух засобів, зміна їх складу, розміщення та зміни в джерелах їх формування. Господарські засоби та їх джерела під впливом господарських операцій збільшуються або зменшуються, що призводить і до зміни окремих статей балансу в активі та пасиві.

Таким чином, можна сказати, що *господарська операція* – це діяльність, яка обумовлює зміни у фінансовому стані, активах та пасивах підприємства, установи, організації.

Типи господарських операцій за їх впливом на баланс наведені на рисунку 2.4.

Перший тип операцій – це операції, які спричиняють зміни тільки в активі балансу: одна стаття активу збільшується, а друга зменшується на однакову суму (переміщення засобів в активі балансу). Загальний підсумок балансу не змінюється.

До операцій такого типу належать: видача готівки з каси підзвітним особам, надходження заборгованості від дебіторів у касу чи на рахунки в банку, оприбуткування готової продукції з виробництва, відпуск сировини і матеріалів у виробництво, авансові платежі за товари, роботи або послуги, які будуть отримані у майбутньому та ін.

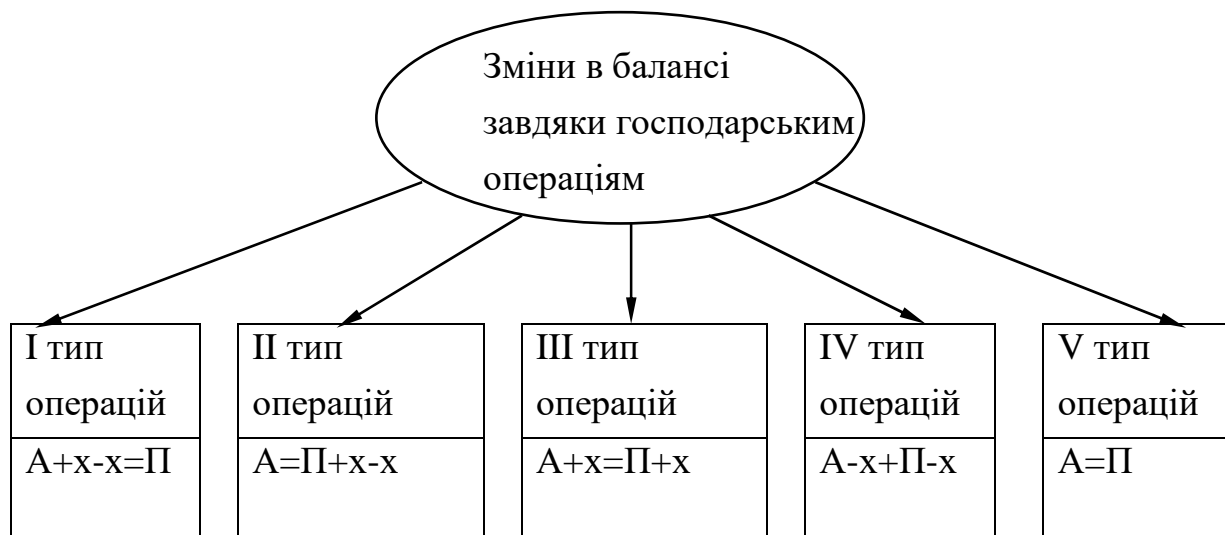

Рис. 2.4. Вплив господарських операцій на баланс

Другий тип операцій – це операції, які спричиняють зміни тільки в пасиві балансу: одна стаття пасиву збільшується, а друга зменшується на однакову суму (переміщення джерел коштів в пасиві балансу). Загальний підсумок балансу не змінюється.

До операцій такого типу належать: утримання податків та інших платежів із заробітної плати працівників, що підлягає перерахуванню до бюджету, формування резервного капіталу за рахунок прибутку, операції з переоформлення кредиторської заборгованості у боргові зобов'язання (векселі) та ін.

Третій тип операцій – це операції, які спричиняють збільшення активу і пасиву на одну й ту ж суму. Загальний підсумок балансу збільшується на цю ж суму.

До операцій такого типу можна віднести: придбання товарів з відстрочкою платежа, отримання і зарахування кредиту, наданого банком, нарахування заробітної плати працівникам з одночасним віднесенням її на витрати виробництва, розрахунки за авансами одержаними, векселями виданими та ін.

Четвертий тип операцій – це операції, які спричиняють зменшення активу й пасиву балансу на одну й ту ж суму. Загальний підсумок балансу зменшується на цю ж суму.

До операцій такого типу належать: виплата заробітної плати, дивідендів працівникам, погашення кредиторської заборгованості за одержані товари і матеріали, перерахування до бюджету податків і платежів та ін.

П'ятий (нульовий) тип операцій – це операції, які не викликають змін у балансі у зв'язку з укрупненістю статей балансу. До таких операцій належить переведення грошових коштів з розрахункового рахунку в касу та навпаки.

Будь-які зміни, викликані господарською діяльністю, не порушують рівноваги між загальною сумою активів та пасивів, оскільки зміни різних статей балансу виражаються в однакових сумах. Зберігання такої рівноваги є основним змістом балансового узагальнення. Це забезпечує в системі бухгалтерського обліку безперервне охоплення усіх об'єктів спостереження і створює можливість здійснення постійного контролю за станом господарських засобів та джерел їх формування.

3. СИСТЕМА РАХУНКІВ І ПОДВІЙНИЙ ЗАПИС

3.1. Поняття про бухгалтерський рахунок

Відображення господарських операцій безпосередньо в бухгалтерському балансі практично недоцільне, оскільки після кожної операції довелося б скласти новий баланс.

Відомо, що бухгалтерський баланс дає оцінку активів тільки у грошовому вимірному, а облік, наприклад, матеріальних цінностей потребує ще й натуральних вимірників. Тому поточний облік стану і змін засобів та їх джерел, самих господарських процесів у діяльності підприємства забезпечується за допомогою системи рахунків.

Система рахунків – це елемент методу бухгалтерського обліку, за допомогою якого одержують інформацію про активи, капітал і зобов'язання підприємства:

- по кожному з їх видів окремо;

- як в грошовому, так і в натуральному вимірюванні;
- за звітний період.

Бухгалтерський рахунок – це обліковий документ, який використовується для запису та узагальнення зміни окремих видів активів, пасивів, доходів та витрат підприємства.

На рисунку 3.1 показана класифікація рахунків у відповідності до розділів балансу.

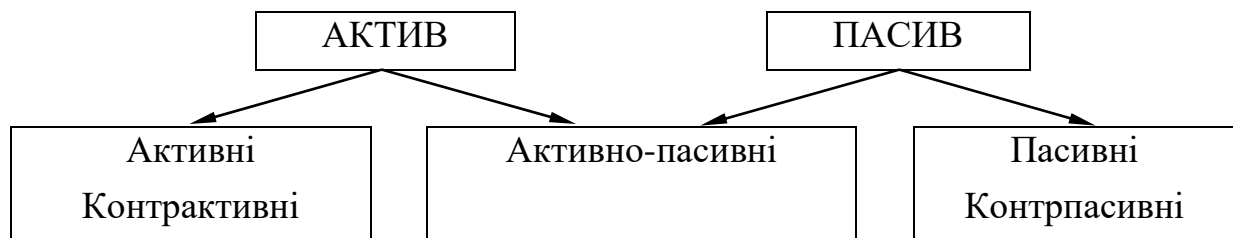

Рис. 3.1. Зв'язок рахунків з балансом

Активні рахунки призначені для обліку наявності та руху активів і відкриваються для статей балансу, які знаходяться в активі бухгалтерського балансу («Основні засоби», «Нематеріальні активи», «Виробничі запаси», «Товари», «Каса», «Рахунки в банках», «Розрахунки з покупцями та замовниками» тощо).

Пасивні рахунки призначені для обліку наявності та зміни джерел утворення активів і відкриваються для статей балансу, що містяться в пасиві балансу («Статутний капітал», «Резервний капітал», «Нерозподілений прибуток», «Довгострокові позики», «Короткострокові позики», «Розрахунки з постачальниками та підрядниками», «Розрахунки з оплати праці» тощо).

Контрактивні рахунки призначені для обліку сум, на які зменшується залишок основного рахунка, який стоїть в активі балансу. Так, рахунок «Знос основних засобів» – контрактивний, оскільки його суму наводять у активі з від'ємним знаком для коригування статті «Первинна вартість» та розрахунку залишкової вартості. Аналогічно здійснюється облік за залишковою вартістю на рахунках «Інші необоротні матеріальні активи», «Нематеріальні активи».

Контрпасивні рахунки призначені для обліку сум, на які зменшується залишок основного рахунка, який стоїть у пасиві балансу. Прикладом такого рахунка є «Неоплачений капітал», на якому ведеться облік заборгованості власників підприємства за внесками у статутний капітал. Сума за цим рахунком показується в балансі з від'ємним знаком і коригує суму власного капіталу. Аналогічно здійснюється облік за рахунком «Вилучений капітал».

Активно-пасивні рахунки – це рахунки які можуть відображати в залежності від відповідних обставин або активи, або пасиви підприємства. Здебільшого активно-пасивними рахунками є рахунки розрахунків. Наприклад, рахунок «Розрахунки з бюджетом» може відображати дебіторську заборгованість (бюджет винен підприємству), і сума відображається в активі балансу, або кредиторську заборгованість (підприємство винно бюджету), і сума відображається в пасиві балансу.

За формою бухгалтерський рахунок – це таблиця, ліва частина, якої називається дебет (від лат. *debet* – він винен), права – кредит (від лат. *credit* – він вірить). Таку форму застосовують і розуміють бухгалтери усього світу. Кожна сторона призначається для роздільного відображення збільшення або зменшення сум на рахунку.

Правила роботи з **активними (контрпасивними) рахунками** наведені на рисунку 3.2, правила роботи з **пасивними (контрактивними) рахунками** – на рисунку 3.3.

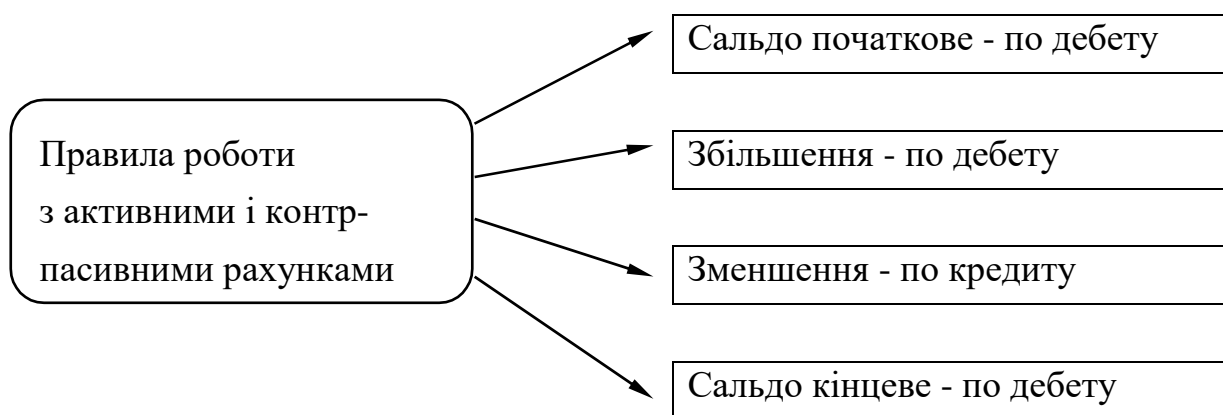

Рис. 3.2. Правила роботи з активними і контрпасивними рахунками

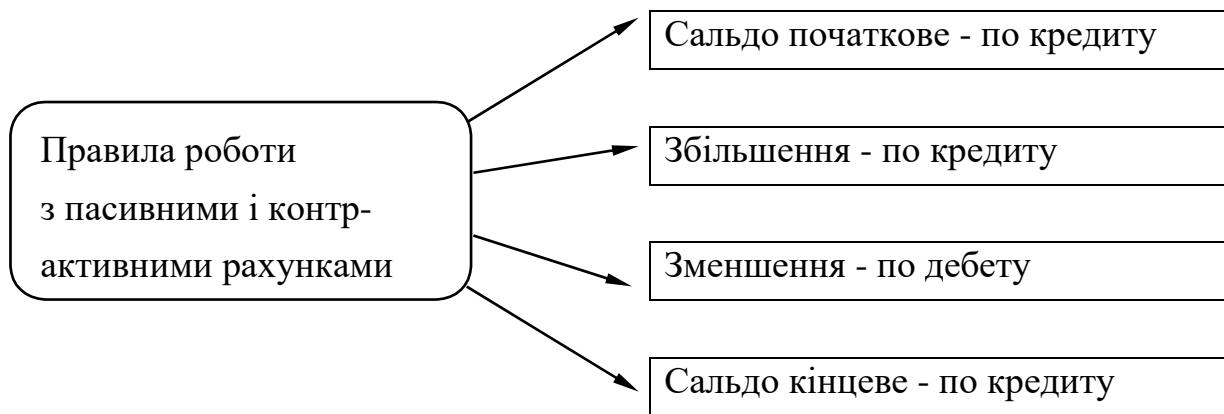

Рис. 3.3. Правила роботи з пасивними і контрактивними рахунками

При відкритті рахунків у них записують початкові сальдо на підставі даних статей балансу. Слово «сальдо» походить від італ. *saldo*, що означає «розрахунок».

Оскільки господарські засоби розміщені в лівій стороні балансу – активі, то і сальдо в активних рахунках записують зліва в дебеті рахунка. Оскільки джерела господарських засобів відображають у балансі з правої сторони – пасиві, то і сальдо в пасивних рахунках записують справа у кредиті рахунка. Отже, активні рахунки завжди мають дебетове сальдо, а пасивні рахунки – кредитове, що засвідчує тісний взаємозв'язок між балансом і рахунками.

Накопичена інформація про рух об'єкта обліку, відображеного за дебетом і кредитом, називається оборотом.

Маючи інформацію про початкове сальдо об'єкта обліку та зміни протягом звітного періоду, визначають сальдо на кінець звітного періоду. Для визначення залишку (сальдо) на кінець місяця на **активному рахунку** необхідно: до початкового дебетового залишку (сальдо) додати дебетовий оборот і відняти кредитовий оборот.

У **пасивних рахунках** для визначення залишку (сальдо) на кінець місяця необхідно до початкового кредитового сальдо додати кредитовий оборот і відняти дебетовий оборот.

Вибір правил роботи з **активно-пасивними рахунками** залежать від того, яким був рахунок на початок періоду.

Приклади активного і пасивного рахунків наведено на рисунку 3.4.

Активний рахунок			Пасивний рахунок 50 "Довгострокові позики"		
Д	28 "Товари"	К	Д	позики"	К
С _п - 400					С _п - 400
2) 200	7) 500		6) 200		21) 500
14) 100			18) 100		
ОД - 300	ОК - 500		ОД - 300		ОК - 500
С _к - 200					С _к - 600

Рис. 3.4. Вигляд бухгалтерських рахунків

3.2. План рахунків бухгалтерського обліку

Для забезпечення єдності, порівнювання й узагальнення облікових даних необхідно, щоб господарські операції однаково відображалися на рахунках бухгалтерського обліку підприємств незалежно від організаційно-правових форм. Такої єдності досягають за допомогою єдиної системи рахунків бухгалтерського обліку і єдиних вимог до неї. В Україні застосовують спеціальний перелік рахунків, який називають Планом рахунків.

План рахунків – це систематизований перелік найменувань і кодів рахунків і субрахунків бухгалтерського обліку, які використовують для відображення діяльності підприємства, установи, організації.

На сьогодні в Україні застосовують чотири плани рахунків:

- план рахунків бухгалтерського обліку підприємств і організацій;
- план рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ;
- план рахунків бухгалтерського обліку Національного банку України;
- план рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України.

План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань, і господарських операцій підприємств і організацій затверджено Наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.99р.

План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій структурно складається з 10 класів, які включають балансові, номінальні та позабалансові рахунки.

План рахунків зорієнтований на потреби складання фінансової та внутрішньої звітності, тому чітко розмежовані балансові рахунки, об'єднані в класи за розділами активу і пасиву балансу, номінальні рахунки для обліку витрат, доходів і результатів діяльності, а також позабалансові рахунки.

Кожен клас рахунків має конкретне призначення та тісно пов'язаний з інформаційними потребами внутрішніх і зовнішніх користувачів.

У Плані рахунків використано десяткову систему кодування, за якої кожна цифра в коді рахунка визначає відповідну складову (клас, синтетичний рахунок, субрахунок). Так, код 105 означає: 1 – клас «Необоротні активи»; 0 – синтетичний рахунок «Основні засоби»; 5 – субрахунок «Транспортні засоби».

Діючий План рахунків розрахований на максимально можливу кількість 99 рахунків першого порядку, а кожен рахунок може вмістити до 9 субрахунків (рахунків другого порядку). Діючий План рахунків містить 80 синтетичних рахунків, 73 з яких призначені для всіх видів діяльності.

Нижче наведений зміст розділів діючого нині в Україні Плану рахунків підприємств і організацій.

Клас 1 «Необоротні активи» включає рахунки для узагальнення інформації про наявність і рух основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, довгострокової дебіторської заборгованості та інших необоротних активів, а також зносу необоротних активів.

Клас 2 «Запаси» об'єднує рахунки для узагальнення інформації про наявність і рух належних підприємству предметів праці, призначених для обробки, переробки, використання у виробництві та для господарських потреб, а також малоцінних та швидкозношуваних предметів.

Клас 3 «Кошти, розрахунки та інші активи» охоплює рахунки для узагальнення інформації про наявність і рух грошових коштів (у національній та іноземній валюті в касах, на поточних рахунках у банках), грошових документів, короткострокових векселів одержаних і фінансових інвестицій, дебіторської заборгованості, резерву сумнівних боргів і витрат майбутніх періодів.

Клас 4 «Власний капітал та забезпечення зобов'язань» включає рахунки для узагальнення інформації про стан та рух коштів різновидностей власного капіталу – статутного, пайового, додаткового, резервного, вилученого, неоплаченого, а також нерозподілених прибутків (непокритих збитків), цільових надходжень, забезпечень майбутніх витрат і платежів, страхових резервів.

Клас 5 «Довгострокові зобов'язання» об'єднує рахунки для обліку та узагальнення даних про довгострокову заборгованість підприємства банкам за отримані від них кредити, за зобов'язаннями, за залученими позиковими коштами, за виданими векселями та інша заборгованість.

Клас 6 «Поточні зобов'язання» охоплює рахунки для обліку даних та узагальнення інформації про зобов'язання щодо короткострокових кредитів банків та виданих векселів, розрахунків з постачальниками та підрядниками, за податками і платежами, страхуванням, з оплати праці, учасниками, за іншими операціями, які будуть погашені у звичайному ході операційного циклу або протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Клас 7 «Доходи і результати діяльності» включає рахунки, призначені для узагальнення інформації про доходи від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства, а також від надзвичайних подій. Тут відображають фінансові результати підприємства від звичайної діяльності та надзвичайних подій.

Клас 8 «Витрати за елементами» об'єднує рахунки для узагальнення інформації про витрати підприємства протягом звітного року за елементами витрат: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація та інші операційні витрати. Інформація за цими рахунками необхідна для складання макроекономічних показників, зокрема показника валового внутрішнього продукту (ВВП).

Клас 9 «Витрати діяльності» охоплює рахунки, які застосовують для узагальнення інформації про витрати операційної, інвестиційної, фінансової діяльності підприємства та витрати на запобігання надзвичайним подіям і ліквідацію їх наслідків.

Клас 0 «Позабалансові рахунки» включає рахунки, призначені для обліку майна і зобов'язань, які не підлягають відображенню у балансі.

Для забезпечення правильного використання рахунків при відображенні господарських операцій одночасно з прийняттям Плану рахунків Міністерство фінансів України розробляє і затверджує Інструкцію щодо його застосування. В ній наводяться, як правило, характеристика економічного змісту, призначення і структури кожного рахунка, типова кореспонденція рахунків, даються вказівки щодо порядку організації аналітичного обліку.

План рахунків та Інструкція щодо його застосування є важливим засобом державного регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності, що здійснюється з метою створення єдиних правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, яка є обов'язковою для всіх підприємств та гарантує і захищає інтереси користувачів облікової інформації. План рахунків бухгалтерського обліку тісно пов'язаний з формами фінансової звітності (рисунки 3.5, 3.6).

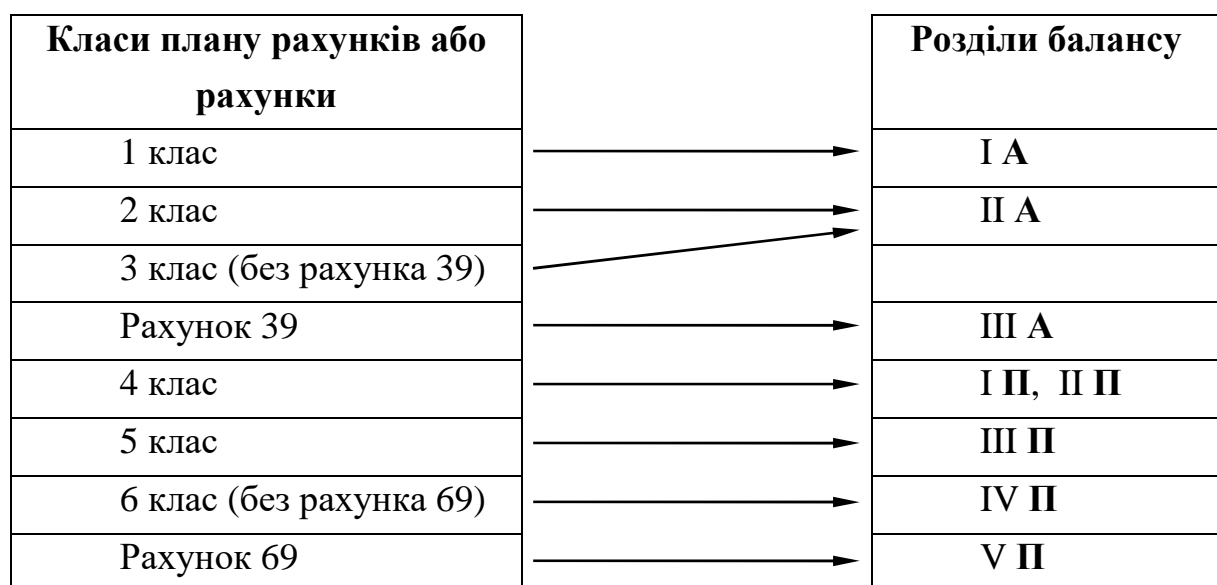

Рис. 3.5. Зв'язок плану рахунків з балансом

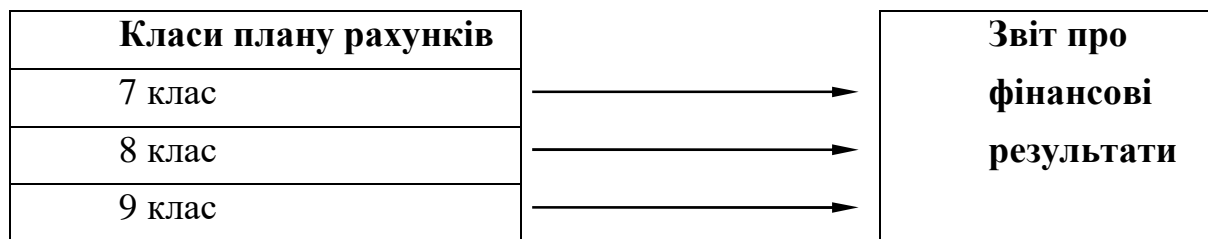

Рис. 3.6. Зв'язок плану рахунків зі звітом про фінансові результати

3.3. Синтетичний та аналітичний облік

Залежно від обсягів інформації і рівня узагальнення рахунки бухгалтерського обліку поділяють на синтетичні і аналітичні.

Синтетичні рахунки бухгалтерського обліку – це рахунки, призначені для обліку економічно однорідних груп засобів, їх джерел та господарських процесів у грошовому вимірнику, наприклад, рахунок «Основні засоби» відображає наявність та рух основних засобів підприємства (земельні ділянки, будинки і споруди, машини та обладнання, транспортні засоби тощо). Термін «синтетичний» походить від лат. *synthesis*, що означає зведений, узагальнений, об'єднання в одне ціле окремих елементів. Облік, який здійснюють на підставі таких рахунків, називається *синтетичним обліком*. Дані синтетичного обліку використовують при складанні бухгалтерського балансу та інших форм фінансової звітності.

Однак для оперативного управління підприємством, здійснення контролю за збереженням і використанням ресурсів узагальненої інформації недостатньо, потрібна детальна інформація про конкретні види засобів, їх джерел, а також господарських процесів. Таку інформацію одержують за допомогою *аналітичних рахунків*.

Термін «аналітичний» походить від лат. *analysis* – розкладання, розчленування цілого на складові (елементи). Облік, здійснюваний на підставі аналітичних рахунків, називається *аналітичним обліком*. Це облік, в якому, крім грошового, застосовують натуральні й трудові вимірники. Наприклад, до синтетичного рахунка «Розрахунки з оплати праці»

відкривають аналітичні рахунки за прізвищами працівників, «Адміністративні витрати» – за видами витрат, «Готова продукція» – за видами готової продукції тощо. Кількість аналітичних рахунків за відповідним синтетичним рахунком визначається залежно від наявності об'єктів обліку і поставлених завдань з деталізації.

Синтетичні рахунки конкретизуються в аналітичних рахунках. Між синтетичними й аналітичними рахунками існує нерозривний взаємозв'язок, оскільки на них на підставі одних і тих же документів відображаються одні й ті самі операції, але з різним ступенем деталізації: на синтетичному рахунку відображається загальна сума, а на його аналітичних рахунках – часткові суми. Нижче наведені правила зв'язку синтетичних і аналітичних рахунків (рисунок 3.7).

I	$C_{\text{ПС}} = \sum C_{\text{ПА}}$
II	$C_{\text{КС}} = \sum C_{\text{КА}}$
III	$ОД_{\text{С}} = \sum ОД_{\text{А}}$
IV	$ОК_{\text{С}} = \sum ОК_{\text{А}}$

Рис. 3.7. Правила зв'язку синтетичних і аналітичних рахунків

3.4. Суть подвійного запису

Економічна суть господарської операції полягає в тому, що вона викликає подвійні й рівновеликі зміни засобів та джерел їх формування. Двоїстий характер господарської операції зумовлює необхідність відображення її на рахунках методом подвійного запису.

Суть подвійного запису полягає в тому, що сума по кожній господарській операції записується в бухгалтерські рахунки двічі: в дебет одного і кредит другого, пов'язаного з ним, рахунку.

Такий взаємозв'язок між рахунками, що виникає шляхом подвійного запису, називається кореспонденцією рахунків, а рахунки – кореспондуючими. Як синонім кореспонденції рахунків використовують терміни: бухгалтерська проводка, контировка.

Залежно від кількості кореспондуючих рахунків розрізняють прості й складні бухгалтерські проводки (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Види бухгалтерських проведеннь

Види проведеннь	Суть проведеннь	Приклади
Прості	Один рахунок дебетується, один кредитується	Д 23 К 20
Складні	Один рахунок дебетується, декілька кредитуються	Д 23 К 20 К 22
	Один рахунок кредитується, декілька дебетуються	Д 20 Д 22 К 63

Оскільки сума за кожною операцією відображається по дебету одного рахунку та по кредиту іншого, пов'язаного з ним рахунку, то повинно виконуватися наступне рівняння

$$\Sigma \text{ОД} = \Sigma \text{ОК}$$

Це рівняння є *правилом подвійного запису*.

3.5. Хронологічний і систематичний облік

Господарські операції відбуваються і реєструються у певній хронологічній послідовності, а інформація про стан та рух об'єктів обліку відповідно систематизується на рахунках. Тому бухгалтерські записи є хронологічними і систематичними.

Хронологічний запис – це запис операцій у хронологічній (календарній) послідовності їх виникнення.

Хронологічний запис здійснюється у спеціальних журналах (журналах реєстрації господарських операцій) з обов'язковим відображенням нумерації господарських операцій, їх змісту, сум і кореспондуючих рахунків.

Підсумок цього журналу показує загальну суму зареєстрованих за місяць господарських операцій і використовується для перевірки повноти і правильності відображення операції на рахунках. Загальні підсумки проведених у журналі сум за дебетом і кредитом мають збігатися з їх оборотами.

У практиці облікової роботи інформацію з журналу реєстрації господарських операцій переносять на вказані у проводках рахунки для накопичення й узагальнення її за окремими об'єктами обліку, тобто інформацію систематизують на бухгалтерських рахунках. Тому таке групування називають *систематичним обліком*. У результаті систематичних записів дані хронологічного обліку шляхом групування господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку упорядковуються і систематизуються.

Протягом місяця на основі даних з журналу реєстрації господарських операцій інформацію за кореспонденцією рахунків та сумами операцій переносять на відкриті синтетичні та аналітичні рахунки.

Наприкінці місяця за кожним синтетичним та аналітичним рахунком вираховують обороти за дебетом і кредитом і виводять кінцеве сальдо (залишок на кінець місяця).

Дані синтетичних і аналітичних рахунків узагальнюють за допомогою оборотних відомостей, які складають окремо за синтетичними і аналітичними рахунками. Потім на основі оборотних відомостей складають баланс на кінець періоду та інші форми фінансової звітності.

Нижче наведено спрощений умовний приклад ведення хронологічного (в журналі господарських операцій) та систематичного (на бухгалтерських рахунках) обліку.

Баланс на початок звітного періоду представлений на рисунку 3.9.

АКТИВ		ПАСИВ	
Грошові кошти (31)	100	Статутний капітал (40)	40
		Нерозподілений прибуток (44)	10
		Розрахунки з оплати праці (66)	30
Σ А -	100	Σ П -	100

Рис. 3.9. Початковий баланс

Журнал господарських операцій за звітний період представлений в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Журнал господарських операцій за звітний період

№ операції	Дата	Назва господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума
			Д	К	
1	...	Надійшли в касу з поточного рахунку гроші	А+ х 30	А- х 31	20
2	...	Надійшли від постачальника матеріали	А+ х 20	П+ х 63	10
3	...	Сплачено постачальнику за матеріали	П- х 63	А - х 31	10
4	...	Видана з каси заробітна плата	П- х 66	А - х 30	20
Разом					60

Для пояснення механізму складання бухгалтерських проведення можна використовувати таблицю 3.3, яка не є бухгалтерським документом, а лише допомагає зрозуміти послідовність формування кореспонденції рахунків.

Для того, щоб скласти кореспонденцію рахунків необхідно, по-перше, визначитись, які об'єкти обліку задіяні в операції, які рахунки відображають стан цих об'єктів, активні чи пасивні ці рахунки,

збільшуються вони чи зменшуються, і, в залежності від цього, відповідно до правил роботи з рахунками бухгалтерського обліку, обирається рахунок, що дебетується, та рахунок, що кредитується.

Таблиця 3.3

Пояснення до складання кореспонденції рахунків

№ операції	Назва об'єкта	Номер рахунка	Активний чи пасивний	Збільшення чи зменшення	Дебет чи кредит
1	Каса	30	А	+ х	Д
	Поточний рахунок	31	А	- х	К
2	Матеріали	20	А	+ х	Д
	Розрахунки з постачальником	63	П	+ х	К.
3	Поточний рахунок	31	А	- х	К
	Розрахунки з постачальником	63	П	- х	Д
4	Каса	30	А	- х	К
	Розрахунки з оплати праці	66	П	- х	Д

Далі складаються бухгалтерські рахунки за звітний період наступним чином. Сальдо початкове у бухгалтерські рахунки записується, виходячи з даних балансу на початок періоду (див. рис. 3.9). При цьому слід враховувати, що за активними рахунками сальдо початкове записується за дебетом, а за пасивними рахунками сальдо початкове записується по кредиту рахунка.

Сума за кожною господарською операцією записується у відповідні бухгалтерські рахунки: у дебет одного та кредит іншого рахунка. Якщо рахунок не було відкрито, а операції за ним відображалися, треба відкрити цей рахунок з нульовим початковим сальдо.

Бухгалтерські рахунки за звітний період для наведеного приклада представлено на рисунку 3.10.

Д	31	К	Д	40	К	Д	44	К
С _Н - 100					С _Н - 60			С _Н - 10
	1) 20							
	3) 10							
ОД -		ОК - 30	ОД -		ОК -	ОД -		ОК -
С _К - 70					С _К - 60			С _К - 10

Д	66	К	Д	30	К	Д	20	К
		С _Н - 30	С _Н -			С _Н -		
4) 20			1) 20	4) 20		2) 10		
ОД - 20		ОК -	ОД - 20	ОК - 20		ОД - 10		ОК -
		С _К - 10	С _К -			С _К - 10		

Д	63	К
		С _Н -
3) 10		2) 10
ОД - 10		ОК - 10
		С _К -

Рис. 3.10. Бухгалтерські рахунки за звітний період

3.6. Оборотна відомість за синтетичними рахунками

Поточне узагальнення змін, що відбуваються у складі господарських засобів та їх джерел, здійснюють за допомогою оборотних відомостей. Оборотні відомості є способом узагальнення оборотів і залишків за звітний період (місяць), а також засобом взаємозв'язку між балансом і рахунками, що має важливе значення для контролю правильності облікових записів.

В оборотній відомості відображають обороти за дебетом і кредитом рахунків, а також залишки (сальдо) на початок і кінець звітного періоду (місяця).

Оборотна відомість за синтетичними рахунками будується у вигляді багатогранної таблиці за контокорентною формою, яка включає послідовно: назву синтетичних рахунків, початкове сальдо за дебетом або кредитом, обороти за місяць за дебетом і кредитом, а також кінцеве сальдо за дебетом або кредитом.

Оборотна відомість за синтетичними рахунками – це комплексний документ динамічного характеру. Оборотна відомість за синтетичними рахунками за наведеним прикладом представлена у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Оборотна відомість за синтетичними рахунками

Номер рахунка	Сальдо на початок звітного періоду		Обороти за звітний період		Сальдо на кінець звітного періоду	
	Д	К	ОД	ОК	Д	К
20	-	-	10	-	10	-
30	-	-	20	20	-	-
31	100	-	-	30	70	-
40	-	60	-	-	-	60
44	-	10	-	-	-	10
63	-	-	10	10	-	-
66	-	30	20	-	-	10
Разом	100	100	60	60	80	80

Повноту облікових записів на синтетичних рахунках перевіряють шляхом порівняння підсумків дебетових і кредитових оборотів в оборотній відомості з підсумками Журналу реєстрації господарських операцій за звітний період. При повному відображенні всіх господарських операцій підсумок Журналу реєстрації господарських операцій (хронологічний облік) має дорівнювати підсумку оборотів за дебетом і кредитом оборотної відомості (систематичний облік).

Оборотну відомість за синтетичними рахунками використовують для складання бухгалтерського балансу і заповнення інших форм фінансової звітності. Крім того, оборотна відомість є важливим джерелом інформації

для оцінювання й економічного аналізу руху активів і пасивів підприємства. Оборотна відомість за синтетичними рахунками є способом узагальнення даних поточного бухгалтерського обліку з метою перевірки повноти і правильності облікових записів і характеристики руху засобів та їхніх джерел за звітний період.

Баланс на кінець звітної періоду показаний на рисунку 3.11.

АКТИВ		ПАСИВ	
Виробничі запаси (20)	10	Статутний капітал (40)	60
Грошові кошти (31)	70	Нерозподілений прибуток (44)	10
		Розрахунки з оплати праці (66)	10
Σ А -	80	Σ П -	80

Рис. 3.11. Баланс на кінець звітної періоду

Правила співвідношення показників оборотної відомості з балансом-брутто та балансом-нетто наведені на рисунку 3.12, 3.13.

I	$\Sigma C_{\text{Пд}} = \Sigma A_{\text{П}} = \Sigma П_{\text{П}} = \Sigma C_{\text{Пк}}$
II	$\Sigma C_{\text{Кд}} = \Sigma A_{\text{К}} = \Sigma П_{\text{К}} = \Sigma C_{\text{Кк}}$
III	$\Sigma O_{\text{Д}} = \Sigma O_{\text{К}}$

Рис. 3.12. Правила оборотної відомості для балансу-брутто

I	$\Sigma C_{\text{Пд}} = \Sigma A_{\text{н}} + \Sigma O_{\text{тр.н}} = \Sigma П_{\text{П}} + \Sigma O_{\text{тр.н}} = \Sigma C_{\text{Пк}}$
II	$\Sigma C_{\text{Кд}} = \Sigma A_{\text{к}} + \Sigma O_{\text{тр.к}} = \Sigma П_{\text{К}} + \Sigma O_{\text{тр.к}} = \Sigma C_{\text{Кк}}$
III	$\Sigma O_{\text{Д}} = \Sigma O_{\text{К}}$

Рис. 3.13. Правила оборотної відомості для балансу-нетто

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996 – XIV від 16.07.99 із змінами. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 – 30 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
5. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: Навч. посібник. - К.: Знання-Прес, 2003. – 444 с.
6. Бухгалтерський облік та фінансова звітність в Україні: Навчально-практичний посібник / за ред. С. Ф. Голова. – Дніпропетровськ: ТОВ «Баланс - Клуб», 2001. – 832 с.
7. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник. – 3-є вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 444 с.
8. Бухгалтерський фінансовий облік: Підручник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутиця. – 6-те вид., перероб. і доп. – Житомир: Рута, 2005. – 756 с.
9. Історія бухгалтерського обліку: Навчальний посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутиця. Ч.1. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 512 с.
10. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник / За ред. М.В. Кужельного. – 6-те вид. – К.: А. С. К., 2003. – 266 с.
11. Грабова Н.Н., Добровский В.Н. Бухгалтерский учет в производственных и торговых предприятиях 2000: Учеб. пособие для студентов вузов / Под ред. Н.В. Кужельного. – К.: А.С.К., 2000. – 624 с.
12. Завгородний В. П. Бухгалтерский учёт в Украине (с использ. нац. стандартов): Учеб. пособие для студентов вузов. - 5-е изд., доп. и перераб. – К.: А. С. К., 2001. – 848 с.

- 13.Зубілевич С.Я., Кравченко І.Ю., Прокопенко О.О. та ін. Посібник з бухгалтерського обліку / Проект Агентства США з Міжнародного розвитку та технічної підтримки компанії ІВТСІ. – К.: Укрпапір, 2002. – 472 с.
- 14.Король Г.А., Король А.А. История бухгалтерского учета. – Днепропетровск: ГМетАУ, 1997. – 59 с.
- 15.Кузьминский А.Н. Теория бухгалтерского учета: Учебник. – К.: Вища шк., 1990. – 311 с.
- 16.Палий В.Ф., Соколов Я.В. Теория бухгалтерского учета: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 279 с.
- 17.Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 367 с.
- 18.Ткаченко Н.М. Бухгалтерский финансовый учет на предприятиях Украины: Учебник для студ. высш. учеб. завед. экон. спец. – 7-е изд., дополн. и перераб. – К.: А.С.К., 2003. – 864 с.
- 19.Бухгалтерський облік в Україні. Навч. посібник./ За ред. Р.Л. Хом`яка, В. І. Лемішовського. – 7-ме вид., доп. і перероб. – Львів: Національний університет “Львівська політехніка”, “Інтелект - Захід”, 2008. – 1224 с.
- 20.Нашкерська Г. В. Бухгалтерський облік: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 464 с.
- 21.Бухгалтерский учет. Хрестоматия. //Бизнес – бухгалтерия. Сборник систематизированного законодательства. – 2007. – Выпуск 1. – 226 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. ОБЛІК ЯК ФУНКЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ.....	4
1.1. Поняття про облік. Мета бухгалтерського обліку.....	4
1.2. Історія розвитку обліку.....	6
1.3. Принципи та функції бухгалтерського обліку.....	12
1.4. Види обліку.....	14
1.5. Вимірювачі, які використовуються в обліку.....	16
1.6. Предмет і метод бухгалтерського обліку.....	17
2. БАЛАНСОВЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ.....	20
2.1. Поняття та структура бухгалтерського балансу.....	20
2.2. Вплив господарських операцій на баланс.....	26
3. СИСТЕМА РАХУНКІВ І ПОДВІЙНИЙ ЗАПИС.....	28
3.1. Поняття про бухгалтерський рахунок.....	28
3.2. План рахунків бухгалтерського обліку.....	32
3.3. Синтетичний та аналітичний облік.....	36
3.4. Суть подвійного запису.....	37
3.5. Хронологічний і систематичний облік.....	38
3.6. Оборотна відомість за синтетичними рахунками.....	42
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	45

Навчальне видання

Король Григорета Олександрівна
Сокольська Рената Борисівна

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК
Частина I. Теорія бухгалтерського обліку

Навчальний посібник

Тем. план 2009, поз.150

Підписано до друку 25.03.09. Формат 60x84 1/16. Папір друк. Друк плоский.
Облік.-вид. арк. 2,82 Умов. друк. арк. 2,79 Тираж 100 пр. Замовлення №

Національна металургійна академія України
49600, Дніпропетровськ-5, пр. Гагаріна, 4

Редакційно-видавничий відділ НМетАУ